

על סביבה, חברה ודמוקרטיה: קריאת כיוון

לאורך ההיסטוריה הקצרה של החברה הישראלית, נאלצנו להשקיע את מירב ומיטב כוחותינו בהתמודדות עם שאלות כמו הבטחת ביטחוננו, השגת שלום צודק ובר קיימא עם שכנינו, והגדרת גבולותינו הקבועים אחת ולתמיד. אלו הן שאלות גורליות במלוא מובן המילה, ואין מפקפק בחשיבותן. שאלות אלה, שפתרונותיהן הם עניין של חיים ומוות ושל הישרדות לאומית, הן כה מהותיות שהן מגמדות ודוחקות הצידה כמעט כל עיסוק אחר. זהו המצב המאפיין את תקופתנו הנוכחית, שהיא פוסט-אוסלו אך גם פוסט-אל-אקצה, תקופה הרת גורל לא פחות, ואף יותר, מתקופות קודמות בתולדות המדינה.

אך ישנן שאלות אחרות, איומים אחרים, שפתרונם הוא לא פחות חיוני להמשך קיומנו בארץ הזאת, שהסכנות שהם מציבים הן גם עניין של חיים ומוות והישרדות החברה. כפי שנאמר לעיל, בגלל "המצב", הסוגיות הללו נתפסו כמשניות, והן נזנחו, אך כעת הן זועקות להתייחסות וטיפול מיידי בכל הדרגים והרמות של החברה. כעת עלינו לשאול: איך עלינו לקיים לאורך זמן (כלומר – מעבר לאופק של המלחמה הבאה) את הסביבה ואת החברה שלנו, שהן כמו גוף ונפש בתלותן ההדדית המהותית, כך שנוכל להוריש לילדינו מקום שאפשרי וראוי לחיות בו, וחיים שאפשר וראוי לחיות אותם? לאן פנינו מועדות כחברה, על פלגיה ומגזריה השונים בפיסת נוף וחבל ארץ זו שהיא התשתית לחיינו כאן? מהי איכותם ומשמעותם של חיינו הקולקטיביים כאזרחי מדינת ישראל, בתוך הגבולות שבמוקדם או במאוחר, עתידים להיקבע?

כמו באתגרים הידועים של שלום וביטחון, גם כאן אנו עומדים בפרשת דרכים, ואנו חייבים לבחור בין שני חזונות, בין שתי תפיסות שונות לגבי משמעות המושגים "קידמה" ו"שגשוג", ולגבי הדרך בה עלינו להשיגם עבורנו ועבור כלל אוכלוסיית המדינה באופן שמבטיח אותם גם לדורות הבאים אחרינו בעתיד לבוא. האחת היא הדרך שבה אנו הולכים. לעניות דעתנו, זוהי דרך הרת אסון אשר הובילה, וממשיכה להוביל, להתפוררות החברה הישראלית והריסת תשתיותיה. השנייה, שאותה טרם ניסינו, מציעה חזון אחר של העתיד, ומפה שונה להנחותנו לשם.

לא זאת הדרך – תפיסה כוזבת של הקידמה

בניגוד למצבנו הביטחוני, שאפיונו הייחודיים וציר התפתחותו מושפעים באופן מיוחד מהקשרנו המקומי, החזון הישראלי השולט של קידמה ושגשוג דומה להפליא לזה של מדינות אחרות, בעיקר מערביות. כמו המדינות הללו, ישראל מאופיינת על-ידי:

- כלכלה שצומחת מהר, נתמכת על-ידי מדיניות כלכלית ממשלתית יחסית "לסה פר" (laissez-faire), ושנשלטת על-ידי אליטה כלכלית מצומצמת בעלת השפעה פוליטית נרחבת;
 - פער הולך וגדל בין עשירים ועניים, מלווה בנישולם של העניים ודחיקתם לשוליים התרבותיים, החברתיים, ולעתים תכופות אף גם הגיאוגרפיים;
 - הרס סביבתי, הממוטט את המערכות תומכות החיים שעליהן חיינו החומריים והנפשיים מבוססים, ושמאיים על המשך קיום החיים עצמם – של בני אדם ומינים אחרים – כפי שהכרנו אותם עד היום.
- מגמות אלה בתחומים המרכיבים את חיינו – הכלכלי, החברתי והסביבתי – הם כמובן קשורים ותלויים אחד במשנהו. ברגע שהוגדר תפקידם החברתי של העסקים כהגדלת רווחים בלבד, ללא כל התחשבות חברתית או סביבתית, אין זה פלא שפעילות כלכלית הובילה לעלייה תלולה בפער החברתי, ובמקביל לירידה תלולה באיכות הסביבה. מגמות ברחבי העולם מצביעות על שפע הולך וגדל למעטים, עוני להמונים, והכל על חשבון העתיד הסביבתי של ערינו, ארצותינו, ובכלל, של עולמנו. באופן נאיבי, ציני, או אולי רק מחמת קוצר ראייה, הגדרנו מהלכים אלו כ"קידמה".
- תפיסה זו של "קידמה" שולטת בישראל מזה עשרים שנה, והפכה אותה לארץ שבו בזמן ניחנה בכלכלה הצומחת בקצב בין המהירים בעולם, אך גם בפערים החברתיים הגדולים ביותר, ושנותרה ללא מודעות מספקת בדרג המדיני לגודל משברה הסביבתי. הוסיפו חזון כלכלי-חברתי זה למארג המורכב של החברה הישראלית, על שסעיה ופילוגיה, והתוצאה היא מתכונת לאסון. האמת הפשוטה היא, שבמקום להגשים הבטחות לחברה טובה יותר, מודל זה של "קידמה", אותו קידמנו, מימנו, וביצענו עד היום, הוא הגורם המרכזי בהתפרקות נופינו החברתי, הסביבתי, ולבסוף – גם הכלכלי.
- אכן התפיסה הליברלית-קפיטליסטית של קידמה ופיתוח שאנו מבקרים כאן החלה לשלוט בעיקר רק באמצע שנות השמונים עם תחילת תהליכי ההפרטה. פעם היה אחרת, אך אף על פי שהחברה הציונית האידיאליסטית של היישוב ושל השנים המוקדמות של המדינה היתה בעלת אתוס יותר קולקטיבי ושוויוני בצורה מרשימה, לא כולם נכללו בחזון הקולקטיבי הזה. לא כולם היו אזרחים ב"פוליס" – לא כולם זכו להטבות שלה, ולא להשמעת קול שווה בעיצוב צביונה. והארץ, הסביבה הפיזית בה התרחש הניסוי הציוני, על אף הצהרות רומנטיות בנוגע להתמסרות, אהבה ושרות כלפיה, נתפסה כנמען סביל ל"מתנות" הקידמה והפיתוח, מעין במה גולמית להשתלשלות הדרמה האנושית. דוגמה לגישה זו ניתן לראות ברעיון של "גאולת" המדבר (אותו חבל ארץ קסום, שמחמת חוסר תועלתו למשק זכה לכינוי "שממה") על-ידי הפרחתו, על ידי שינויו מן היסוד, רעיון שמשמעו השמדתה של סביבה מיוחדת במינה זו על מנת להצילה.

כמובן, היו גם מפעלים ראויים רבים, חיוניים להנחת התשתית של המדינה שבדרך, ואין טעם בלבקר את העבר בראייה לאחור על סמך הידע והתובנות של ההווה. אך הגישה הרשמית דאז, של מודרניזציה, של "נלישך שלמת בטון ומלט", 60 שנה הלאה, במדינה מתועשת, מעוירת ומפורברת, שיש בה 1000% יותר תושבים, הינה גישה לא מקיימת באופן קיצוני.

עם כל הביקורות שניתן להעביר על ימיה הראשונים של מדינת ישראל, בכל זאת נשאלת השאלה: האם עברנו הקולקטיבי "הזהר" – עבר של הקרבה עצמית-חלוצית, חברה שוויונית וחזון לאומי שדגל ברווחת הכלל והשגת יעדים קולקטיביים – הוא מטען אנכרוניסטי של תקופה סוציאלית-לאומנית 'אפלה' שיש להשליכו? או שמא ערכים אלה הם משאבים תרבותיים, ולו רק בפוטנציה, חומרי גלם בנפש האומה שעודם רלוונטיים ונגישים לנו בפנייתנו לעצב חזון אזרחי מחודש?

באופן כללי, ומבלי להתייחס לדרך בה אנו מעריכים את המעלות והמגרעות של העבר(ים) הקולקטיבי(ים) שלנו בארץ הזאת – ותמיד יהיו מחלוקות בנדון, כי הרי 'העצמאות' של האחד הוא 'הנכבה' של השני, והפיתוח הכלכלי של האחד הוא ההרס הסביבתי של השני – אנו זקוקים לחזון משותף שיהיה מתאים למדינה ולכל אזרחיה, ושיתמודד עם האיומים, האתגרים וההזדמנויות הייחודיות של תקופתנו. למרות שהרב-תרבותיות הקיצונית הפוקדת את החברה הישראלית בת זמננו משמעה שברו של החלום הציוני הקלאסי, של האוטופיה המאוחדת והאחידה, היא טומנת בחובה פוטנציאל לעושר אנושי חסר תקדים ממנו יצמח עתידה של החברה הישראלית.

ההרס הסביבתי

התורה הרווחת של שגשוג כלכלי מתארת את הכלכלה כפועלת בחלל ריק, כאילו היא מנותקת מעולם הטבע. כמובן, ההפך הוא הנכון. העולם הטבעי הוא היסוד של קיומנו הכלכלי. אנו מקבלים את יסודות קיומנו – מים, אוויר, קרקעות ומזון – מן הסביבה. בריאותנו תלויה בסביבה. עולם הטבע מספק את החומרים שמהם אנו בונים את חיינו הכלכליים. אך תיאוריות כלכליות מתעלמות מהעובדות הפשוטות הללו. במקום להכיר בכך שהעולם הינו מערכת סגורה, בעל כושר נשיאה מוגבל (אף אם גמיש במידה מסוימת), חיי הכלכלה ממשיכים כאילו השפע הוא בלתי מוגבל וכושר הנשיאה הוא אינסופי. ולמרות כל הסימנים המתריעים על התמוטטות רחבה של המערכות האקולוגיות עליהן הקיום האנושי מבוסס, אנו ממשיכים לצרוך את העולם על חשבון הדורות הבאים ורווחתם.

לא די בזאת אלא גם שאותו הרס עולמי מופיע במונחים כלכליים כהיפוכו, כסימן לשגשוג כלכלי. שרותי החינם של הטבע – טיהור מים, ייצור חמצן, הפרחת גידולים,

מניעת סחף ובליה, מזג אוויר יציב – כל אלה נתפסים כמובנים מאליהם, ולא כאבני יסוד של השגשוג הכלכלי של המדינה. כשאלה אינם מתפקדים כראוי, אז מעשים כגון התפלת מים מלוחים וייבוא מים נרשמים כפעילות כלכלית יצרנית. כיליונם של משאבים בלתי-מתחדשים מחושב כהכנסה במקום כהפחתת ההון. כדברי כלכלן סביבתי אחד, אנו מנהלים את העולם כאילו במכירת חיסול, ומכריזים על הפסדנו כרווחים. הפעולות של הטבע אינן מזוהות כחלק מהפעילות הכלכלית האנושית, ולכן אינן נתפסות כפי שהן: בתור חוט השדרה של משק בריא.

הרס עולם הטבע אינו בא על חשבונם של הדורות הבאים בלבד. "טובין" ו"רעין" (סיכונים) סביבתיים מתחלקים באופן בלתי שווה לחלוטין בין אוכלוסיות שונות על כדור הארץ. אחוזים נרחבים של אוכלוסיית העולם כבר חיים ללא מים ראויים לשתייה. קרקעות לחקלאות, המשאב המרכזי של עניי העולם, נשדדות, נשחקות ונעלמות. בעוד שקבוצות מצומצמות של אוכלוסיית העולם נהנות מפרותיה של צריכת העולם הטבעי, מחירה של הצריכה הזו משולם על-ידי העניים. על פי מדד טביעת רגל אקולוגית (2010) האזרח האמריקאי הממוצע צורך פי 11 מהפקיסטני הטיפוסי. הישראלי המצוי עוד לא משתווה לאמריקאי בזללנותו (אנו צורכים "רק" פי 6 מחברינו הפקיסטנים), אך אנו נוהגים כאילו זו משאת נפשנו להגיע לרמת צריכה מכובדת זו.

בין אם נרצה ובין אם לאו, המודל שלנו לחיקוי הוא העולם המערבי המתועש, או הפוסט-תעשייתי. טביעת הרגל האקולוגית של המערב, כלומר השטח הדרוש לפרנס את אורח החיים שלו, מצריכה ניצול של שטח הרבה יותר גדול מגבולותיו הגיאוגרפיים. כדור הארץ איננו מסוגל לכלכל תרבות צריכה כזו לכל תושביו לפי מודל זה. ולכן המתחים והדילמות בין המדינות המפותחות לבין אלו המתפתחות (העולם השלישי) כה חריפים. מתחים כאלה, מעבר לזאת, אינם מופיעים רק ברובד הגלובלי. בכל מדינה, ובפרט בישראל, העניים והמנושלים חשופים הרבה יותר לסיכונים סביבתיים, ופחות עשויים ליהנות משירותים וטובין סביבתיים. חלוקה זו ניכרת בין המרכז והפריפריה בארץ, בין אם הציר הוא גיאוגרפי, חברתי-כלכלי, או אתני ולאומי.

אחד המוקדים החשובים ביותר של שיח הקיימות בארץ הינו כל הנוגע לאדמות וייעודי קרקע במדינה. מספר גורמים מאיימים על קיומו של יחס רציונאלי ובר קיימא לקרקעות בישראל. אחד הוא הפוליטיזציה שלהם, דהיינו תפיסתם כשטחים, שלנו או שלהם, לכבוש או לגאול, להחזיק או להחזיר. לתפיסה זו נוסף גם גורם מאיים אחר, ועל אף שהסוגיות הפוליטיות הן שתופסות את הכותרות, האיום הזה הוא לא פחות קשה, ואולי אף יותר. גורם זה הוא ה'כלכליזציה' של האדמה, הידועה יותר בכינוי "נידלון", שמשמעה תפיסתה כרכוש, כקניין פרטי שאפשר להתעשר ממנו. והנה דוגמה מובהקת

של השילוב העמוק בין סוגיות חברתיות וסביבתיות: אליטות כלכליות מתעשרות מפרבור, בנייה מסיבית בשטחים פתוחים, ומהפשרת קרקעות, בעוד שמגזרים אחרים מקופחים בעליל ביחס למשאב חיוני זה, וכולנו מאבדים נכס ציבורי שלא ניתן להחזירו. תהליך זה גורם להשמטת הארץ הזאת מידינו, אפילו אם לא נמסור אותה לשום "אויב". תפיסתנו הישנה של האדמה כקניין לאומי, כפיקדון שמוחזק בידי מוסדות העם ולטובתו, דהיינו סיפור קק"ל ומנהל מקרקעי ישראל, איננו מתאים לשמש יסוד לישראליות נאורה בתחילת המאה ה-21. האם לא נוכל לפתח מדיניות קרקעות בת קיימא שמשרתת את כלל הציבור, ואת מגוון צרכיו – שלא נדבר על הארץ עצמה?

ההרס הסביבתי

ההשקפה הרווחת מזהה שגשוג חברתי עם שגשוג כלכלי. אין עוררין על כך שרמת חיים מינימאלית היא לא רק צורך אנושי, אלא ברבדים העמוקים ביותר אף זכות בסיסית של כל אחד באשר הוא אדם. אך הטענה ש"רמת חיים" היא ערך שווה "לאיכות חיים" היא בגדר אבסורד. כשם שהתורה הכלכלית התעלמה מהתפקיד שהסביבה ממלאת בשגשוג ובצמיחה כלכלית, כך גם היא לא הפנימה ואף זלזלה בהשלכות חברתיות. כאן כמו לעיל, תיאוריה כלכלית מחשבת התפרקות חברתית כפעילות כלכלית חיובית. כל מיני מרעין בישין כגון גירושים, תשלומי בריאות, תאונות דרכים, סוגי ביטוח למיניהם (כולל מנעולים יקרים נגד גניבה), ואפילו לוויית: כולם תורמים את שלהם לתל"ג (התוצר הלאומי הגולמי) של מדינה. והתל"ג נחשב לקנה המידה המרכזי בהערכת צמיחתה וקידמתה הכלכלית של מדינה.

אבל כמו במקרה של הסביבה, בריאות כלכלית תלויה בבריאות חברתית, וצומחת ממנה. עסקים למיניהם נמשכים לקהילות משכילות, יציבות ובריאות, בעלות שיעורים נמוכים של מתחים חברתיים ופשע. לאור קשרי התלות הללו, כשאנו מגדירים את השגשוג הכלכלי במנותק משאלות חברתיות, אנו מעודדים התפוררות חברתית. לדוגמה, עבור הכלכלה, אין הבדל מהותי בין עריכת קניות בקניון לבין קניות ברחובות העיר. אך אם נראה בפעילות כלכלית לא מטרה בפני עצמה, אלא אמצעי לטובת בניית חיים בריאים בתוך קהילות יציבות, אזי ברור שישנה עדיפות עצומה לקניות בחנויות ברחובות העיר על פני אותה פעולה בקניון הענק. קניות בחנויות ברחובות העיר מעודדות עסקים זעירים ומקומיים, ותורמת לטיפוחו של מרחב ציבורי בתוך ולא מחוץ לקהילה. נוהג זה שומר על כספי הקהילה בתוך הקהילה, לעומת הוצאתם בזרימה מתמדת לרשתות השיווק הגדולות, ועוזר לשלב את האינטרסים של בעלי העסקים עם אלו של הקהילה. הוא גם תורם לשגשוג כלכלי רחב יותר, לעומת ריכוזו בידי מספר מועט של תאגידים.

כל עוד הכלכלה תתפס כישות עצמאית, ללא כל מחויבות כלפי הסביבה והחברה, היא תמשיך לחתור נגד אותם תחומים של סביבה וחברה, ובאופן פרדוקסאלי, כתוצאה לטווח ארוך, גם נגד הפעילות הכלכלית עצמה.

לדימויים הכלכליים המרכיבים את תפיסתנו הנוכחית של קידמה ישנן השלכות פסיכולוגיות ופילוסופיות על החברה. ההנחה שכלכלה חופשית, משוחררת מהנטל של חקיקה וויסות מבחוץ, תוביל בהכרח, באופן טבעי ואוטומטי למחר טוב יותר, הינה מיתוס שנולד בעידן הדרוויניזם החברתי, שאיתו אנו חיים עד היום. הרעיון שהכלכלה תטיב לתפקד כאשר כל פרט בה יקדם באופן אנוכי את רווחתו הכלכלית שלו, ללא התחשבות בהשלכותיה על הזולת, איפשר למעין בריונות כלכלית למשול בחיינו הכלכליים, ודרכם גם בחיינו החברתיים.

נתנו לתיאוריות מאד מסוימות על טבע האדם, תיאוריות הבנויות על תחרותיות במקום שיתופיות, להגדיר את תפיסת חיינו ואת תפקודה של החברה האנושית. כמובן שבאופן טקטי ניתן להשתמש במנגנוני השוק ככלי לגיטימי במדיניות חברתית-כלכלית כוללת, אך אל לנו לבלבל אפשרות כזו עם הצורך האמיתי לנווט את פעולותיו של הפרט לטובת רווחת הכלל. אסור לצפות שהכלכלה תחליף את הפוליטיקה כמנגנון לקבלת החלטות מהותיות לכלל.

הפרטות במשק משקפות הפרטה דומה בתחום של השיח הציבורי בכלל. ביחד הם מהווים נסיגה מחיפושנו המשותף לחיים טובים יותר ביחד, בקהילה ובחברה, כמשימתו העיקרית של המפעל הדמוקרטי. במקום הנחת היסוד שמשמעות חיינו נובעת מיחסינו עם אחרים, במעגלים מתרחבים – משפחה וחברים, קהילה, אזרחות, אנושות, כלל הבריות – אנו עדים לניתוק החיים מאנושיותנו המשותפת, ולהצרת החוויה האנושית לצרכנות חומרנית גסה. ברובד היסודי ביותר, העיקר האמיתי בחיים הוא יכולתנו להתרחב אל מעבר לעצמנו ולהתחבר לעולם שאנו חלק ממנו, אך מדי יום אנו מופצצים בתמונות של מוצרים ורכוש כסימניהם של החיים הטובים.

בישראל, עם דעיכת כוחן של "המשימות הלאומיות", החלה ריצה המונית להגשמת חלומות של הצלחה חומרית, אישית. כיצד עלינו לפרש זאת? האם עבר זמנם של המפעלים הגדולים ההם, ושיש לברך על כך שאנו חיים בעידן של נורמליזציה, בו יש לגיטימציה לכל אחד לדאוג לצרכיו ולצורכי ביתו, מבלי להיות מוטרד מכל מיני מטלות וחלומות שמנחיתים עליו? או שמא הדאגה לצורכי הפרט, כלומר חומרנות אנוכית, היא פשוט מעין ברירת מחדל, ובהיעדר חזון גדול יותר, בעל השראה, בני אדם 'מנמיכים' את כוונותיהם ומתמקדים בקיבתם, בגרסותיה השונות?

אם השני הוא הנכון: האידיאלים הגדולים שהניעו את ההמונים בזמנים עברו לרוב

נפלו באחת משתי הקטגוריות (או שתיהן גם יחד): for God and Country. כלומר, המניע הדתי ו/או המניע הלאומני. (ומי כמונו תושבי המזרח התיכון מכירים את הצירוף העוצמתי של שני המניעים הללו). אם אלו בגרסותיהם המסורתיות כבר אינם בתוקף – אילו חזונות נוכל ליצור או לחדש, שעשויים לגייס את דמיונו וכוחותיו של הציבור הרחב, שוב – על פלגיו ושסעיו?

אנו מציעים כאן חזון של דמוקרטיה רדיקאלית, חברה אזרחית המחויבת לרווחת כולם, בגוף ובנפש, כפרטים וכקהילות, בהווה ובעתיד. אך האם חזון כזה הוא בר השגה? ולא פחות חשוב: אם מעלים השקפה זו על נס, אז כשנרים את הדגל, האם אחרים מלבדנו יתקבלו סביב התורן, יבינו שהכיוון החומרי-אנוכי איננו מספק, וישבעו אמונים דווקא לצבעים חדשים-ישנים אלה, שזה עתה הם נחשפים אליהם?

חזון חלופי לחברה הישראלית: להגדיר מחדש את הקידמה

ברחבי העולם, התנועה הסביבתית מובילה בעיצובו וקידומו של חזון חלופי לחברה, מכיוון שזו השכילה להרחיב את תפיסתה להכיל את ההקשרים הכלכליים והחברתיים שמהם המשבר הסביבתי צומח. גם כאן בארץ חזון כגון זה הולך ונרקם. הוא מבוסס על ארבע עקרונות:

1. קיימות

במקום לראות במשק ובכלכלה דבר המנותק משיקולים חברתיים וכלכליים, יש לראות את הכלכלה כמשובצת ומרושתת בהקשר חברתי וסביבתי. תובנה זו, מדהימה בפשטותה, זוכה לאחרונה לכינוי "קיימות". קידמה כלכלית חייבת להיות משותפת לכל מגזרי החברה בהווה, ולהיות בת קיימא אל תוך העתיד. במקום לנצל את הסביבה ועושרה לתועלתם של מעטים, השפע של העולם צריך להתחלק בין כולנו, ובלי לגרוע מיכולתם של הדורות הבאים להתחלק בו באותה מידה. מדיניות כלכלית-חברתית צודקת הינה מרכיב מרכזי במדיניות כלכלית-סביבתית בת קיימא. לישראל יש אתגרים תרבותיים ייחודיים שחייבים התייחסות על מנת לבנות קיימות אמיתית ארוכת-טווח. מחד, בגין העבר המיידי הקצר יחסית (של החברה היהודית הדומיננטית), התרבות היא תרבות מהגרים ושורשיה רדודים. מאידך, במדינה במצור לזמן ממושך קיימת חוסר וודאות כרונית לגבי העתיד, שמקשה על תכנון והיערכות לדורות הבאים. לכן סוגיות של זהות, שייכות, ראיית עצמנו על רצף היסטורי מקומי ארוך טווח, תקווה ומחויבות לישראל של המחר, הם חלק אינטגרלי של חזון סביבתי מקומי-ישראלי.

2. אזרחות

מחובותיו של האזרח לקדם ולשפר את חברתו במעשיו. בניגוד לעקרון הזה, אנו אפשרנו עד כה למקום העבודה להיות מוגדר ומעוצב ללא קשר לאחריותנו האזרחית. המערכת העסקית מעודדת אותנו לנהוג אך ורק על פי אמות מידה של רווחיות, לפי האמונה המוטעית שהתנהגות אנוכית מובילה למשק בריא, ודרכו לחברה בריאה יותר. בעוד שמנסים אנו למדר התנהגות זו לפעילות עסקית בלבד, אל לנו להיות מופתעים למצוא שגישות דומות גולשות להן לכל תחומי החיים. להגדיר מחדש את הקידמה פירושו לחבר מחדש את זהויותינו הכלכליות עם זהויותינו כאזרחים, וזהויותינו הפרטיות עם זהויותינו כחברי קהילות. המניע האישי של מעשינו, וקני המידה שלפיהם הם נשפטים, חייבים להיות שיפור וקידום הקהילה, הכלל, בנוסף לתרומותיהם לרווחת הפרט.

כאמור לעיל, מרכיב אחד של החינוך האוניברסלי לאזרחות הוא חיזוק זהויותינו כאזרחים כנגד תפקידינו כצרכנים. אך גם כאן ההקשר הישראלי מחייב התייחסות ייחודית. עלינו לפתח אתוס לאומי משותף, אינקלוסיבי, שכל ישראלי מסוגל להזהות עמו, והמאפשר לכולם לראות את ה"ת-קבוצה" שלהם כחלק מהמכלול, ואת קידומם שלהם בתוך קידום הכלל.

3. דמוקרטיה

רק שיג ושיח ציבורי שהוא משכיל, חסון, פתוח לכל, ומתקיים בקרב אזרחים המחויבים לחתור למען הטוב המשותף, יכול להביא לידי קווי מדיניות פרוגרסיביים, העונים לקריטריונים שהוצבו עד כה. מומחים בתחומים שונים מהווים אמצעי חשוב להבאת סוגי מידע שונים לדיון הזה, אך הללו אינם משמשים תחליף לידע המגולם באזרחים אחראיים המחוברים לעשייה ציבורית. יתר על כן, השתתפות ציבורית מוגבלת בתהליכי קבלת החלטות פותחת פתח ליכולת השפעה מופרזת בידי בעלי אינטרסים צרים. דיונים ציבוריים משכילים ושקולים, בעלי שקיפות מלאה, מגנים על האינטרסים של הציבור. לכן, בין המרכיבים החיוניים ביותר של סדר יום מדיני בכל דמוקרטיה עומדת ההשקעה באזרחות מחונכת, שואפת לטובת הכלל, ופתוחה לשקול בכובד ראש פרספקטיבות רבות, ולעתים סותרות, אודות הטוב וכיצד להשיגו. כל חזון ישראלי של הכלל וטובתו – כולל דמוקרטיה רדיקאלית ותפיסות מחודשות של אזרחות – חייב לקחת בחשבון את הרב-תרבותיות הקיצונית שמאפיינת את החברה הישראלית העכשווית. לו מזרחים וערבים, לדוגמה, היו "קורבנות של אי-צדק סביבתי" בלבד, הם היו בני ברית זמינים ומתגייסים נלהבים לתנועה הסביבתית

לאחר תהליך קצר של העלאת מודעות. אך לא היא: יש בכל ציבור חזונות והגדרות משלהם לגבי הקידמה הראויה והחיים הטובים, חלקם אינם בהכרח תואמים אף לסוג השיח שנראה לאחרים הכרחי או רצוי. ובכך אנו חוזרים למרכזיותו של החינוך ככלי שמטרתו ליצור שיח משותף בין פלגי העם השונים, לפתח מודעות כלפי הזולת וצרכיו, וכלפי הבעיות והאתגרים שפוקדים, או שיפקדו, את כולנו.

4. החיים הטובים

לבסוף, ההגדרה מחדש של הקידמה מורה על דחיית זיהוי הקידמה עם רכוש החומרי של רמת חיים. במקום זאת, אנו גורסים שאת החיים הטובים נמצא בהעשרת תפיסתנו לגבי משמעות היותנו בני אדם באופן מלא ועמוק. נמצא קידמה חברתית במקומות שהם מלאי טיפוח, חמלה ואהבה – מקומות עשירים ברוח האדם. הגורם המכריע של הקיום האנושי הינו התלות ההדדית, וזיקת הגומלין, בינינו לבין עצמנו ובין העולם כולו וכל הבריות שבו. אולי האינטואיציה הבסיסית ביותר של התנועה הסביבתית העולמית היא האמת המובנת מאליה, אך בו בזמן לא מאומצת או מיושמת: או שנשגשג ביחד, או שלא נשרוד בכלל.

סיכום

שום דבר מהנאמר לעיל אינו מזמין התעלמות מהפוליטיקה של המזרח התיכון. זו אכן נשארת הסוגיה הכבדה 'השנייה' שאיתה אנו חייבים להתמודד. אך היא היתה ועודנה הסוגיה המרכזית מאז קום התנועה הציונית, ומורכבותה לא מאפשרת פתרונות קלים ליהודים או לערבים, במסגרת המאבק בין שני עמים המתחבטים בהשלכות הפוליטיות של שורשיהם העמוקים באותו הנוף.

הפוליטיקה של מקומנו תמיד תספק לנו תירוץ לגיטימי לדחות סוגיות ישראליות פנימיות, אם נבחר בכך. אנו סוברים שכבר בזבזנו יותר מדי זמן, ושאלנו חייבים להשקיע כוחות נפשיים מקבילים בשיח דמוקרטי נמרץ על עתידה של החברה הישראלית וסביבתה. ככתוב בספר דברים: "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, ואת המוות ואת הרע... ובחרת בחיים, למען תחיה אתה וזרעך!"¹ הבחירה בידינו.